

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 6, Sayı 3 (Eylül 2009), ss. 110-126

DOI: 10.5001/MTAD.6.2009.3.36

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Bir Hun Başkenti: T'ung-Wan Ch'eng

Tilla Deniz Baykuzu

Trakya Üniversitesi (Edirne)

ÖZET

Çin yıllıklarında Hunlar'ın kurduğu Hsia Devleti başkentinin görkemi ve güzellikleri uzun uzadıya anlatılır. T'ung-wan Ch'eng adını taşıyan bu Hun başkenti nihayet Çinli arkeologlar tarafından tespit edildi ve dünyaya duyuruldu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sha'an-hsi 陕西 Eyaleti'nin kuzeyinde, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ne sınır olan Yu-lin şehri Chin-pien kasabasının 58 km. kuzeyinde Pai Cheng-tzu adlı köyün yakınında bulunan şehir hem Hunların şehirciliğine en önemli bilgileri verecek şehir kalıntısı olması hem de bulunan ilk ve tek Hun başkenti özelliğini taşıması açısından tarihi değeri oldukça büyüktür.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

T'ung-wan Ch'eng, Hun Başkenti, Sha'an-hsi, Yu-lin, Türk şehirciliği

ABSTRACT

In Chinese annuals, splendor and beauty of the capital of Hsia State which was founded by Hsiung-nus, were told in great details. This capital of Hsiung-nus which was named as "Tung-wan Ch'eng" finally was fixed and announced by Chinese archaeologists. The city is near by Pai Cheng-tzu village where is 58 km. north of Chin-pien town in Yulin; the border city of Inner Mongolia, in northern part of Sha'an-hsi 陕西 Province of P.R. China, has really historical importance as a city ruins not only in point of view presents important information about the city planning of Hsiung-nus, also is the first and only capital belong to the Hsiung-nus.

KEY WORDS

T'ung-wan Ch'eng, the capital of Hsiung-nu, Sha'an-hsi, Yu-lin, Turkish city planning

Türk kültür tarihinde genel fikir Türk şehirciliğinin VIII. yüzyıldan eskiye gitmediğidir (Sümer 1994: 2). Batı Göktürklerin sahasında birçok şehir kalıntısı

bulunmakla beraber Türklerde yerleşik hayata genellikle Uygurlar döneminde geçildiği düşünülmektedir. Son zamanlarda özellikle Batı Türkistan bölgesinde Göktürk dönemine ait bir takım şehir kalıntıları bulunmuş (Esin 1972: 151-157), böylece Türklerin şehircilik tarihi bir adım daha ilerlemiştir (Özcan 2005: 251 – 265; Can 2002:150-160)¹.

Asya Hun devletlerine ait bilinen ilk şehir kalıntısı Sibirya'dadır ve M.Ö. I. yüzyıla aittir (Esin 1972: 148-149). Hun devletinin siyasî hareketlerini izlediğimizde Çin'in kuzeyine kadar inen Hunların M.S. III. yy. sonlarında Çin topraklarında yerleştirilmiş 5 boyu olduğunu ve bu boyların Çin'deki iktidar zaafiyetinden faydalanarak bağımsızlık hareketine giriştiklerini görürüz. M.S. 304 yılında bağımsızlığını ilan eden Hunlar önce İlk Chao 前趙 veya Han 漢 Devletini (304-329) kurmuş, bunu sırasıyla Sonraki Chao 後趙 (319-352), Büyük Hsia 大夏 (407-432) ve Kuzey Liang 北凉 (397-439) devletleri izlemiştir.

Sarı Irmak'ın iç havzasıyla doğusunda yer alan bu Hun devletleri Çin topraklarının hâkimiyetini ele geçirmiş ve böylece en azından yönetici kesimi yarı yerleşik bir hayat tarzına geçiş yapmıştır. Hızla Çin nüfusu gözünde önceki devletlerinden bir farkları olmadıklarını ispatlama yoluna girişmiş ve yerleşik halkın anlayışına göre büyük bir devlet olduklarını göstermek için çeşitli imar faaliyetlerine başlamışlardır. Çin kaynakları bize bu devletlerin birçok saray, köşk, kule, yazıt yaptırdığını aktarmışlardır. Fakat gerek birbirleri ile gerekse Çinlilerle yapılan savaşlar sonucunda bu yapıların çoğu tahrip edilmiş, yok olmuşlardır. Bazıları ise henüz bulunamamıştır.

Tüm bu mimarî yapıların yanı sıra karşımıza o dönem Türklerde henüz olmadığını düşündüğümüz bir başka yapı türü ortaya çıkar: Şehir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan bu şehir, kaynakların övgüyle bahsettiği, kalıntıları günümüze kadar gelebilmiş tek Hun başkenti olma özelliğini taşıyan, Büyük Hsia Devleti'nin kurucusu Ho-lien Po-po 赫連勃勃 tarafından yaptırılan ve devletin başkenti olan T'ung-wan Ch'eng 統萬城 şehridir.

T'ung-wan Ch'eng, "On Binleri Birleştiren Şehir" anlamına gelen ismi ve kaynaklarda ifade edilen muazzam yapılarıyla Çin tarihinin de önemli ve efsanevî bir şehridir. Ho-lien Po-po (381-425) Hunların hanedanı boyu olan Tu-ku boyundandır. Yakışıklılığı, disiplini ve askeri yeteneği ile ünlüdür (Eberhard 1987:164; Onat 1977:50). Sarı Irmak'ın doğusundaki P'ing-ch'eng 平城 şehriden² batıya doğru seferler başlatmış, Sarı Irmak'ın iç havzasında birçok yeri ele geçirmiş ve nihayetinde M.S. 407

¹ Çin kaynaklarında zaman zaman Hunların şehir inşa ettiği haberleri vermektedir. Hunların tüm şehirlerinden bahsedeceğim makaleyi ilerde yazmayı düşünüyorum.

² Shan-hsi 山西 Eyaleti'nin kuzeyindedir.

tarhinde bağımsızlığını ilan ederek “Büyük Hsia” Devleti’ni kurmuştur (TCTC, 114, 1956: 3597-3598).

Hun imparatoru ülkesini kurduktan sonra giriştiği siyasî ve askerî faaliyetlerde başarılar sağlamış, bu başarılarla paralel olarak imar hareketlerini de hızlandırmıştır. 413 yılında Ho-lien Po-po Ordos Bölgesi’nde kendi başkentini kurdurmaya karar vermişti. Ch’i-kan boyundan³ ünlü General A-li’yi 叱干阿利 mimarbaşı yaparak bu işin başına atadı. Mimarbaşı bu şehir için yaklaşık 100.000 işçi çalıştırdı. Üstelik orduda alışkın olduğu disiplini bu şehrin yapımında da göstermiş, en ufak bir yanlış olan işçi ve ustaları ölümle cezalandırma yoluna gitmişti (PS, 93, 1974:3063). Şehir, Shuo-fang 朔方 Nehri’nin⁴ kuzeyinde, Hei Nehri 黑水’nin güneyinde inşa edildi. T’ung-wan Ch’eng sırtını dağa yaslamış, önü ve sağ tarafı ise nehirlerle bakmaktaydı (Onat 1977: 69). Stratejik olarak Çin başkentleri Luo-yang 洛陽 ve Hsien-yang 咸陽’dan çok daha kuvvetliydi. Hem savunması kolay hem de sınırları çok genişti (Onat 1977: 92). Şehir surları o kadar genişti ki, Çin kaynakları bunu “genişliği güneş ışığının içeri girmesine engel oluyordu” diye aktarmaktadır.

Şehrin sağlamlığı ve stratejik öneminin yanı sıra güzelliği de kaynaklarda övgüyle anlatılmaktadır:

Hun imparatoru şehrin içinde duvarları göğe kadar yükselen muhteşem bir saray yaptırmıştı. Sarayın etrafında ise avlanmak için büyük bir orman, balık tutmak için bir göl bulunuyordu. Ayrıca insanların ve arabaların gezinti yapabilmesi için park ve çiçek bahçeleri yapılmıştı. Sarayın içindeki odalar gizli kapılar ve geçitlerle birbirine açılıyordu. Sarayın süslenmesinde Yan Wang-erh ve Pan Yu gibi sanatçılar görevlendirilmişti.

Şehir inşasından ayrı olarak Po-po, beş farklı savaş aleti yapılmasını da emretmişti (Onat 1977: 69). Bunların yanısıra yaptırdığı 3 ch’ih⁵ 9 tsun⁶ uzunluğundaki, ünü tüm ülkeye yayılan “Da Hsia Lung Ch’ueh” 大夏龍雀 adını verdiği kılıcı ile üzeri deve, ejderha gibi altın işleme motiflerle süslü olan devasa davulu da bu yeni şehrin girişine yerleştirdi⁷.

³ Hsien-pilerin Ch’i-kan boyunun ismi Tabgaç döneminde Hsüe-kan 薛干 olarak değişmiştir (Wei Shu, 113, 2002:3012).

⁴ Bugün Ning-hsia Eyaleti’ndedir.

⁵ 1 ch’ih 1/3 m. uzunluğundadır.

⁶ 1 tsun 1/30 m. uzunluğundadır.

⁷ Hsia Devleti Tabgaçlar tarafından yıkılınca sarayın hazine dairesindeki sayısız mücevher ve yüzlerce kilo altın Tabgaç başkentine taşınmış, binlerce cilt kitaba da el koyulmuştur. Hazinesinin bu kadar zengin olmasının nedenlerinden biri de Hsia Devleti’nin Ch’ang-an şehrini aldıktan sonra hazinesini başkentleri T’ung-wan Ch’eng’a taşımalarıdır. Wang (2006:85-87).

Şehir öylesine güzeldi ki İmparator, özel kalemi Hu Yi-chou 胡義周'ya kendi ağzından bir methiye yazdırarak bir yazıt yaptırmış ve onu şehrin girişine dikirtmişti. Yazıt şöyledir:

"...etrafı nehir ve dağlarla çevrili bir yerde başkentimi inşa ettirmeye başladım. Sırtı dağa yaslı yüzü nehir gören şehir, sol tarafında nehir sağ tarafında önemli bir geçit olan yerdedir. Surlar o kadar yüksektir ki yüksekliği güneşin girmesine engel olur. Etrafında bir göl vardır ve çevresi ise binlerce *li* genişliğindedir. Tehlikelere karşı savunması kolay olan-bu şehir-, sağlamlık açısından uzaktaki Hsien-yang şehrinden daha sağlam, güzellik bakımından ise Luo-yang şehrinden daha güzeldir.

... inşa edildi, odalar arasında gizli geçitler ve kapılar yapıldı, arabalar için yollar inşa edildi. Bunu duyan insanlar gruplar hâlinde gelerek Hsia devletinin himayesine girdiler. Böylece imparatorun ünü dört bir yana dağıldı...

...Büyük sanatkârlar çağrılarak ülkenin en güzel yerlerinde imparatorluğun sembolü olan saraylar yaptırılmıştır. Bunlardan Yan Wang-erh 延王爾'ın mimarî becerisi ile Pan Yu 班輸'nun ustalığı, dokuz bölgenin vergileri olan altın, gümüş ve sekiz bölgenin hediyeleriyle saray, ordugâhın güneyinde, köşk ise Yung-an şehrinin kuzeyine yaptırılmıştır. Bunların yapımında on bin kişi çalışmıştır Saray geniş bir temel üzerine oturtulmuştur. İçindeki sütunlar ahşap ve gökkuşağına benzer bir yapıdadır. Çatısı adeta bir kuşun uçarken kanatlarının aldığı şekle benzer. Günün 5 vaktinde de farklı yerlerde oturulabilir bir şekilde yapılmıştır. Ilık odası, soğuk odası birbirlerinden inci perdelerle ayrılmıştır. Bu odalara yerleştirilmiş aynalar etrafı o denli aydınlatır ki dışarıda gece mi yoksa gündüz mü anlaşılamaz.

...Saraya isim vermek için gelenler sarayın güzelliği karşısında şaşırmış, böyle bir eserin ancak tanrının bulunduğu yerde olabileceğini söylemişlerdir. Uygun isim bulmak için buna benzer eski eserlere bakmak gerektiğini, bunun gibi muazzam bir sarayın eskiler içinde bulunmadığını belirterek isim koyamamışlardır.

...Yalnızca- Eskiden Chou hanedanlığı zamanındaki Kao Shih- adlı saray-zamanın şairleri tarafından çok methedilmiştir...

... Kapıların üzerine ejderha ve yabanî hayvan motifleri işlenmiş ve sarayın iç süslemesinde çok sayıda değerli taş kullanılmıştır...

...Bu saraylar -meşhur- Ling T'ai 靈台'dan daha güzel, Wei-yang 未央 kadar mükemmeldir. Yapılan bu eserler geçmiş ve gelecek içindeki en güzel-eserler-olarak kalacaktır." (晉書卷 130:3210-3213, http://www.guoxue.com/shibu/24shi/jinshu/jinshu_130.htm 01-04-2009; Onat 1977:91-95)

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Shaan-hsi 陝西 Eyaleti'nin kuzeyinde, İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ne sınır olan Yu-lin 榆林 şehri Chin-pien 靖邊 Kasabası'nın 58 km.

kuzeyinde Pai Cheng-tzu 白城子 adlı köyün yakınında bulunan şehrin harabesi civar halk tarafından “Beyaz Şehir” olarak bilinmektedir. Wu-ting 无定河 Nehri’nin kuzey kıyısında Mao wu-su 毛烏素 Çölü’nün güneyinde yer alan şehir harabesinde çeşitli yıllarda yapılan çalışmalar sonunda şehrin doğu şehri, batı şehri ve dış şehir olmak üzere 3 kısımdan oluştuğu belirlenmiştir.

2007 Temmuz-Ağustos ayları arasında Çin Halk Cumhuriyeti Shaan-hsi ve Shan-hsi 山西 Eyaletleri’ne yaptığım Ordos gezisinde T’ung-wan Ch’eng şehri kalıntılarını belgelemek de ekspedisyonumun amaçlarından biri idi. Gezinin son ayağı olan ve bu şehrin bulunduğu Yu-lin şehrine 1 Ağustosta vardım. 2 Ağustos’ta önce Yu-lin şehrinde harabelerin bulunduğu Chin-pien kasabasına ulaştım. Mesafe yaklaşık 134.174 km. idi. Oradan doğrudan vasıta olmadığı için bir araç kiralayarak yaklaşık 1 saat 30 dk. sonra, 53 km. kuzey doğuda bulunan Pai Cheng-tzu köyüne vardım. Yol tamamen stabilize dar bir yol idi, hatta bazı yerlerde toprak yol çökmüştü ve yolun iki yanı patates tarlalarıyla çevriliydi. Toprakların giderek çölleştiği fark ediliyordu.

Şehrin kalıntıları yüksekçe bir düzlükte bulunuyordu. Aşağıda Wu-ting nehri gözükmekteydi. Yukarıya çıkabilmek için bu nehir üzerindeki küçük bir köprüden geçiliyordu. Nehir tam bir bozkır nehri özellikleri taşıyordu. Suları ise, gördüğümüz diğer nehirler gibi bulanık değil, tam aksi çok berrak ve güzeldi.

Kalıntılar tahmin ettiğimden çok daha geniş bir alan kaplamaktaydı. İncecik, tebeşir tozu gibi toprak içerisinde yükselen bembeyaz duvarlar hemen dikkati çekiyordu.

Harabe herhangi bir restorasyona tabi tutulmamış olmasına rağmen oldukça sağlam bir şekilde ayakta durmakta. Yüksek surların hemen dibinde göz göz odalar, odaların içinde de ocak olduğunu tahmin ettiğim bazı çukur yapılar var. Odalar birbirine geçişli bir planda yapılmış. Her dört oda dışında ortak bir duvarla çevrili ve bu bahçe gibi yerin tek bir girişi var. İç şehrin bazı kısımları köylüler tarafından sebze tarlası olarak kullanılmakta. Bu şehir kalıntısının bulunduğu bölge ve çevresi Çin Halk Cumhuriyeti’nin çölleşme bölgelerinden biri olduğu için çölleşmeyi önleme projeleri çerçevesinde yeşillendirme çalışmaları yapıldığı açıkça görülmektedir. Şehir kalıntısının içindeki sebzeler bu amaçla da ekilmiş olabilir.

Civarda birkaç köylüden başkası bulunmuyor. Açık hava müzesi olan şehrin kapısındaki görevli ile harabelerden buldukları birkaç parça ok ucu, keramik parçaları, paralar vs. satmaya çalışan üç köylüden başkasını görmedim. Köylülerin aktardığına göre burada bazı kazı çalışmaları yapılmış, çok önemli eserler bulunmuş ve müzeye götürülmüş. Ancak ne civarda, ne de eyalet müzesinde bunlarla ilgili hiçbir parçaya rastlamadım.

Çinli bilim adamları Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu şehrin araştırmalarına başlamış, farklı araştırmacılar şehrin kalıntıları üzerinde çeşitli

araştırmalar yapmıştır. 1956 yılında Shaan-hsi Eyaleti Kültür Dairesi ve Müzesi işbirliği ile eyaletin kuzeyi ve T'ung-wan Ch'eng harabeleri araştırılmış, şehir kalıntılarının, kule ve burçların resimleri çekilmiştir. 1970 yılında ise Shaan-hsi Eyaleti Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden olan Tai Yin-hsin defalarca bölgeye gitmiş, çeşitli ölçümler alarak şehrin planını çizmiştir. 1972'de ise batı şehrinin güney duvarındaki 1 nolu burcun içinin oyuk olduğu görülmüş ve bunun silah deposu olabileceği ifade edilmiştir. 1991'de Wu-ting Nehri'nin batı kıyılarındaki dağ eteklerinde T'ang Hanedanlığı (618-907) döneminden kalma birkaç mezar grubu bulunmuştur. Bunun yanı sıra şehir sınırları içinde çok miktarda çatı süsleri ele geçirilmiştir. 1993 yılında İç Moğolistan Arkeoloji Enstitüsü mezar soyguncularına karşı çalışırken bir grup kurgan farketmiş, incelemelerden sonra bunların Hunların Büyük Hsia Devleti'ne (407-431) ait olduğu tespit edilmiştir. Bu kurganların yeri T'ung-wan Ch'eng şehrinin 16 km. doğusuna düşmektedir. Açılan kurganların birçoğu geniş tipli tünelli mezarlardır. Bu kurganlardan çok sayıda bronz alet, keramik kap-kacak ile 53 karakterden oluşan Çince yazılı bir mezar yazıtı bulunmuştur. Mezarın sahibi Hsia Devleti'nde Liang-chou Tutuk⁸u olarak hizmet gören ve "Ta Hsia 2. yılı" nda, yani 405 yılında ölen T'ien Min-huo田明火'dur. Bu kurgan bugüne kadar bilinen Hsia Devleti'ne ait tek kurgandır. İşte bu yazıtla bu şehir kalıntısının artık Hunların T'ung-wan Ch'eng şehri olduğu biraz daha kesinlik kazanmıştır (K'ang 2004:16-18).

Şehrin adı öncelikli olarak açıklanması gereken bir konudur. Bazı Çinli ilim adamları (Ch'eng, Han 2004) tarafından ortaya atılan teze göre "T'ung-wan Ch'eng" adı şehrin Türkçe adının Çinceleştirilmiş hâlidir. XX. yüzyıl ortalarında Luo-yang şehrinde ortaya çıkarılan Tabgaç hanedan üyelerine ait mezar kitabelerinde bu şehir "T'ung wan-tu" olarak geçmektedir. Bir başka yazıtta ise "T'u-wan-t'u" olarak geçer. İsimler üzerindeki bu tutarsız yazılma şekli, onun asıl adının Çince olmadığı ihtimalini ortaya koymaktadır. Kuzey Chou (556-581) Hanedanı imparatorlarından Yü-wen t'ai宇文泰'in oğlu olan imparator Ming-ti Yu-wen Yu 明帝宇文毓 (543-560)'nin asıl adı "T'ung-wan t'u" 统萬突 veya "T'u-wan-t'u"dur ve adı bu şehirde doğduğu için verilmiştir (CS, 4, 1965:53)⁹. Eski Çince ile Çağdaş Çince okunuşta w < m ses değişikliği olduğundan "T'u-wan" kelimesi "T'u-man" olarak okunmalıdır. Kuzey hanedanlıkları imparatorları, doğduklarında geleneksel olarak Hunca isim alır, sonradan ona Çince bir isim takılırdı. Hunca "Tuman"ın anlamı "on bin" demektir. Günümüz Türkçesindeki *Tümen* kelimesidir. Bunun dışında "çok, sayısız, sınırsız" anlamları da taşır. Hun Devleti kurucusu Motun'un babası da bu adı taşımaktaydı. Göktürkler döneminde ise bu isim Çince "T'u-men" olarak yazılmıştır.

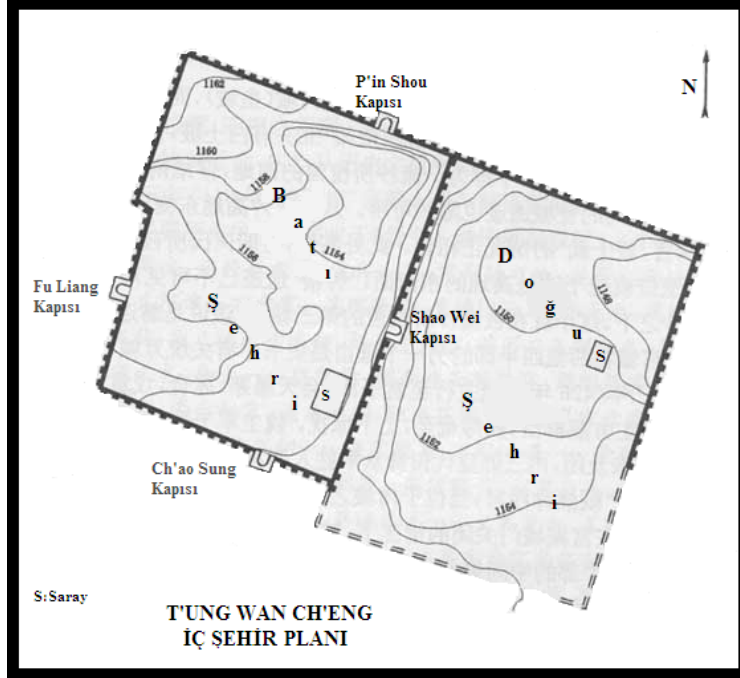
⁸ Askerî vali.

⁹Yü-wen T'ai'nin diğer oğlunun adı ise Çince "Mi-ou-t'u" olarak kaydedilmiştir. Muhtemelen "Minggatü" yani "Binbaşı"dır ; Booberg (179-180).

O hâlde kentin asıl adı “Tumen şehri” olmalıdır. Çince adı ise hem anlam, hem de ses olarak aslına benzetilmeye çalışılmıştır (Ch’eng, Han 2004: 156-157).

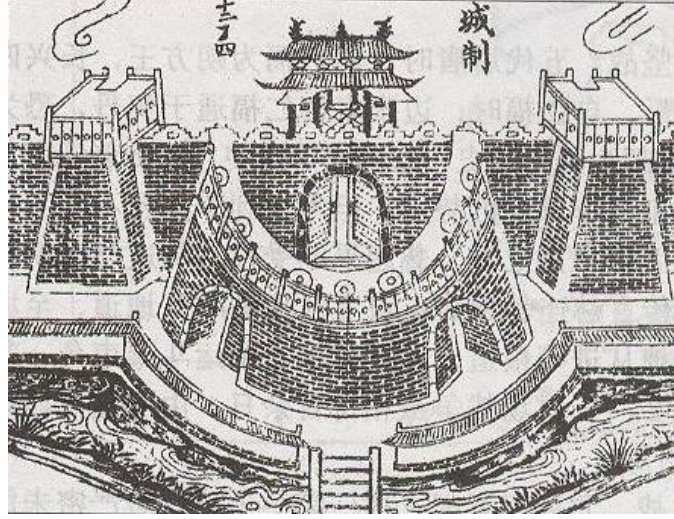
İç şehir doğu ve batı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Doğru ve batı şehri dikdörtgen bir yapıya sahip olup bir duvarla birbirinden ayrılmaktadır. Batı şehrinin kuzey duvarı 557 m., güney duvarı 500 m., batı duvarı 721 m., doğu şehriyle ortak olan doğu duvarı ise 774 m. dir (Wu 2004:133). Doğru şehrinin kuzey surları 504 m., doğu surları 735 m., güney surları 551 m., batı şehriyle ortak olan batı surları ise 774 m. dir. Doğru şehrinin çevresi toplam 2566 m., batı şehrinin ise 2470 m. dir. Şehrin dört köşesinde dikdörtgen yapıda kuleler bulunmaktadır. Bunlardan en yüksekği 31,6 m.dir. Batı şehrinin dört tarafında birer kapı bulunur. Doğru şehirdeki 2 adet kapıyla birlikte toplam kapı sayısı altıdır. Bunlar kuzeydeki kapı P’ing Shou平朔 Kapısı, güneydeki Ch’ao Sung朝宋 Kapısı, batıdaki Fu Liang服凉 Kapısı, doğudaki ise Chao Wei招魏 Kapısı olarak adlandırılmıştır. Doğru şehrinin doğu surlarında ise Feng Shao Kapısı ile Shao Wei Kapısı vardır. Shao Wei Kapısı doğu şehrinin batı duvarının tam ortasındadır (Wu, T’ien 2005:42-43). Uçaktan çekilen fotoğraflar şehrin doğu duvarında bir yarı dairesel kapının varlığını göstermektedir. Çin Eskiçağ şehir mimarisinde bu tip yarı dairesel kapılara pek rastlanmaz (Wu 2004:138). Şehrin bu özelliği ise onun kapısının diğer Çin şehirlerindeki gibi batıya bakmadığı, ana kapısının doğuda olduğunun göstergesidir. Bozkır kültüründeki doğu yönünün kutsallığını işaret eden bu durum şehrin en büyük Türk özelliklerinden biridir.

Bu iki şehirden Han Sarayı batı şehirde, bürokratların yaşadığı saray ise doğu şehirde bulunmaktaydı. Halk ise dış şehirde yaşıyordu (Wang, Li, Wang 2004:201).

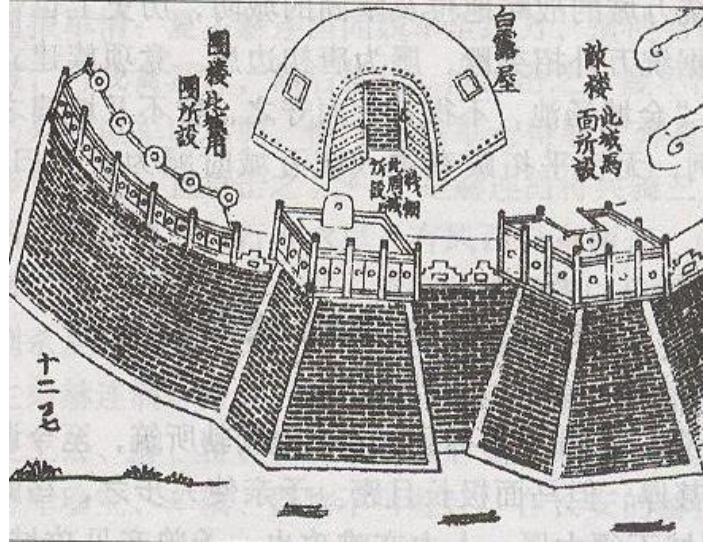

Resim I: T'ung-wan Ch'eng Şehri Planı (Deng 2004: 5)

T'ung-wan Ch'eng'in diğer büyük farklılığı ise, Çin kale mimarisinde az rastlanan bir özellik taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu unsur dışa doğru çıkık kale burçlarıdır. Burçların dışarıya doğru çıkık olması ve bu burçlardan üç tarafa ok atılabilir olması, kaleyi veya şehir surlarını daha kolay savunulabilir hâle getirmektedir. Ayrıca burçlar arası kurulacak bir çapraz ateş ağıyla savunmayı daha da kolaylaştırmaktaydı. Üstelik bu yüzden sur duvarlarının kalın yapılması gerekmemektedir. İşte savunmaya büyük yararlılık getiren bu özellik Çin sarayları ve kalelerinde pek görülmemektedir. Bu yüzden Sung Hanedanlığı kaynakları Hun imparatorunun bu şehrinin farklılıklarını ve faydalı özelliklerini inceleyerek kaleme almıştır ve bu tarihten itibaren bu tip burç yapısı Çin hanedanlıklarının savunma mimarisine girmiştir. Batı şehrinin kuzey duvarında on adet, güney duvarında sekiz adet burç vardır. Güney duvarındakiler diğerlerinden nispeten daha geniş ve uzundur. Her birinin yüksekliği 18,8 m., genişliği ise 16,4 m. dir. Burçların arası farklı uzunluklarda olup 30-40 m. arasında değişmektedir (Li 2004:133-135). Batı surlarında bu tip burçlardan 37 adet tespit edilmiştir. Dışarı doğru çıkıntılı olan köşegen burçların şekli at yüzüne benzediği için "at yüzü" terimi olarak Çin diline yerleşmiştir.

Resim II: Sung Hanedanlığı (420-479) döneminde yapılmış bir şehrin surlarını betimleyen resim. "At yüzü" burçlar ve "yan dairesel kapı" net bir şekilde görülmektedir. (Li 2004:134)

Resim III: "At Yüzü" tipi kale burçlarının daha yakından görünüşü (Li 2004:134)

Ayrıca bu Hun şehrinin bir diğer önemli özelliği ise beyaz olmasıdır. Yapılan analizlere göre kullanılan malzeme kuvars çakılı, Çin kili yani kaolin ve kireç taşından

oluşan üç çeşit maddenin bileşimidir. İşte bu karışım sırasında kirece su verilirken buhar çıktığından “pişmiş toprak” olarak adlandırılmıştır ve duvarların son derecede sağlam olmasını sağlamıştır (Li 2004:195-196). Bir savunma yapısının bu kadar sağlam olması Çinlileri şaşırtmış, bu özellik de burçlar gibi Çin mimarisine girmiştir.

Kayıtlara göre bu şehir Hsia Devleti'ni kuran Hun boylarının ordasının güneyine kurulmuştur. Bu bölge araştırmacılara göre Ch'i-wu 契吳 Dağı ile Yun-chung 雲中 arası olmalıdır.

T'ung-wan Ch'eng'in kapılarının isimleri ise bize önemli tarihî ipuçları vermektedir. Örneğin, güney kapısı olan Ch'ao Sung Kapısı'nın adı “Sung Sarayı Kapısı” anlamına gelmekte olup doğu duvarındaki kapı Wei, yani Tabgaç Devleti'ni, kuzey yönündeki kapı ise Shuo-fang Bölgesi'ni, batı tarafındaki kapı ise Liang Bölgesi'ni işaret etmektedir. Yani kapılara sınır komşularını gösterir isimler verilmiştir. İşte bu açıdan bakıldığında şehrin yapımının uzun sürmüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapımına 413 yılında başlanmış olan şehrin güney kapısı “Sung Sarayı” anlamına gelmekte ise de Sung Hanedanlığı'nın kuruluş tarihi 420'dir. Üstelik kayıtlara göre Hun imparatoru 418'de Ch'ang-an seferinden dönerken yaptığı konuşmasında şehrin güney kapısının henüz “Sung Sarayı Kapısı” olmadığı görülmektedir (Hsueh 2004: 57-58).

Ho-lien Po-po, T'ung-wan Ch'eng'in kuruluşundan kısa bir süre sonra 425 yılı 8. ayda Yung-an Köşkü'nde ölmüş, üçüncü oğlu Ch'ang ise Yung-an taraçasında tahta çıkmıştır (TCTC, 120 1956:3776)¹⁰. O hâlde bu köşk ve bu taraça da bu şehirde olmalıdır. Batı şehrinin güney duvarının ortalarında yüksek bir kulenin harabesi bulunmaktadır. Şehrin en yüksek yapısı olduğu için burasının Yung-an Taraçası olduğu sanılmaktadır (Wu 2004:138).

Kurduğu devlet sadece 26 yıl yaşamış olmasına rağmen başkenti tarihe bir hediye olarak kalmıştır. Şehir kayıtlarda Tabgaç döneminde (386-535) toplam 5000 hububat nakil aracının bulunduğu 4 askerî kazadan biri olarak gözükmektedir (Eberhard 1946:263).

“On Binleri Birleştiren Şehir”, Kuzey Wei 北魏 (Tabgaç), Batı Wei 西魏 Kuzey Chou 北周, Sui 隋 (581-618), Tang 唐 (618-907), Beş Devlet Dönemi (907-960) gibi Ordos'u ele geçiren tüm hanedanlıklarca siyasi ve askerî merkez olarak kullanılmıştır. Şehir çevrenin yavaş yavaş çölleşmesiyle Kuzey Sung tarihinde (960-1127) göç vermeye başlamıştır (Hsueh 2003:53-56).

Hun imparatoru Ho-lien Po-po, devletin başında olduğu müddet içinde sadece T'ung-wan Ch'eng değil, birçok şehir inşa ettirmiştir. Bunlardan, kayıtlardan veya arkeolojik olarak tespit edilenler şunlardır:

¹⁰ 14 yıl tahtta kalan Po-po 45 yaşında ölmüştür.

(1) Kuo-ch'eng 果城

"Meyva şehri" anlamına gelir. Ho-lien Po-po tarafından kurulan bu şehir, meyva bahçelerinin çokluğu yüzünden bu adı almıştır. Hsia Devleti'nin yıkılışından (431) sonra adı "Ling-chou" 灵州城 şehri olarak değiştirilmiştir. Stratejik mevki bakımından çok önemli bir yerde olan şehir doğu-batı ve kuzey- güney yollarının kavşak noktasındadır. Ayrıca kuzeyin konar-göçer halkı ile güneyin yerleşik halkının birleştiği bir yerdir.

Şehrin kalıntıları bugün Çin Halk Cumhuriyeti Ning-hsia Eyaleti, Wu-ch'ung 宁夏吴忠县 Kasabası'nın batısındadır.

(2) San-chiao Şehri 三交城

Po-Po, 411 yılı 9. ayında 30.000 kişilik ordusuyla buraya gelmiş ve 11. ayda Sonraki Ch'in Devleti ordusuyla Chin-Shih 青石'ın kuzey düzlüklerinde savaşmıştır (TCTC, 116, 1956:3643). Galip gelerek 35.000 kişi ve 20.000 at ele geçirir ve burada bir şehir kurar (Onat 1977:66-67). Şehrin bir diğer adı Lung-yen (Ejder Gözü)'dür. Bugünkü Shaan-hsi Eyaleti, Chin-pien Kasabası doğusundadır.

(3) T'ai-hou Şehri 太后城

"İmparatoriçe Şehri" anlamına gelir. Fu-chou Bölgesi Luo-chiao 鄜州洛 Kasabası kayıtlarında "bu şehir kasabanın 36 li batısındadır" diye yazmaktadır. Po-Po, 417 yılında Liu Yu'nun Sonraki Ch'in Devleti Kralı Yao Hung'u 姚泓¹¹ öldürerek devleti yıktığını ve oğlu Yi-cheng'e Ch'ang-an şehrini koruması emrini verdiğini duyunca çok memnun olmuştu (TCTC 118, 1956:3715; Onat 1977:66-67)¹². Burada bir şehir yaptırarak hatununu buraya bırakmış ve derhal ordusuyla Çin başkenti Ch'ang-an'a girmiştir. Şehrin bugün Shaan-hsi Eyaleti Fu 陕西 富县 Kasabası'nın batısında olduğu tahmin edilmektedir.

Bu şehir Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olduğuna inandığımız, ama hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz "Hatun Şehirleri"nden biri olmalıdır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda VIII. yüzyıl sonrasında "Hatun-kale", "Hatun-hot", "Hatun-sını" ve "Hatun Balık" gibi isimler taşıyan Hatun şehirleri tespit edilmiştir (Baykara 1980: 497-513). Görünen odur ki bu şehir de bu Türk geleneğinin Hunlardaki tezahüründen başka bir şey değildir.

¹¹ Sonraki Ch'in Devletinin ikinci kralıdır. 416 yılında babasının yerine tahta çıkmıştır.

¹² Yi-cheng, çok iyi bir asker olan babasına rağmen çok yetenekli bir komutan değildi. Üstelik yaşı genç ve tecrübesizdi. Bu yüzden onun korumasına bırakılmış olan Çin başkenti çok kolay ele geçirilecekti.

(4) Wu-erh Ch'eng 吴儿城

Kaynaklarda eski Yuan-ho 元和 Kasabası'nın 20 km. kuzey batısında olduğu yazılmaktadır. Po-po, 418 yılında Doğu Chin Devleti'nin ünlü generali Liu Yu '劉裕'nün oğlu Yi-cheng'den başkent Ch'ang-an'ı almıştır (TCTC, 118, 1956:3722)¹³. Ele geçirdiği halk için Wu-erh şehrini inşa ettirmiştir. Şehir bugün Shaan-hsi Eyaleti Sui-te 陝西 綏德縣 Kasabası'nın kuzey batısındadır.

(5) Yin-han Şehri 飲汗城

Ling-chou 靈州 Bölgesi Huai-yuan Kasabası kayıtlarında, bölgenin 120 li kuzey doğusunda olduğu yazılmaktadır. Aslında Po-po buraya bahçe yaptırmayı düşünmüştür. Fakat Tabgaçlar onlara bir grup halk gönderince burayı şehir yaptırmıştır.

Şehir bugün Ning-hsia Eyaleti Yin-ch'uan şehri 寧夏 銀川市 kuşağında bulunmaktadır.

(6) Ch'i-wu Şehri 契吳城

Diğer adı "Pai-ch'eng" yani "Ak Şehir" dir. Ch'i Wu Dağı'nın 125 li güneyinde kurulmuştur. Po-po sağlığında buradan hep çok beğendiği bir yer olarak sık sık söz ettiği için oğlu Ho-lien Ch'ang 赫連昌, Po-po'nun 425'te ölümünden (TCTC,120, 1956:3776) sonra onun adına yapımında 7000 işçinin çalıştığı bir tapınak yaptırmıştır (Onat 1977:121).

Bugün Shaan-hsi Chin-pien kasabası 陝西靖邊, T'ung-wan Ch'eng şehrinin 30 km. kuzeyindedir.

(7) Hei-ch'eng 黑城

"Kara Şehir" anlamına gelmektedir. Hsia Devleti'nin bu şehri K'u-li Nehri 庫利 (bugünkü Yun-yen 雲岩 Nehri) doğu koluyla birleştiği yerde kurulmuştur. Bu nehrin eski adı "Hei-shui" yani "karasu" olduğu için şehre bu ad verilmiş olmalıdır.

Bugün Yan-an şehrinin güneyindeki Lin 陝西延安臨鎮 köyündedir.

Ancak Onat'a göre bir başka Çin kaynağı 391 yılında Po-po'nun babasının diğer oğlunu Hei-ch'eng üzerine yağmaya gönderdiğini yazmaktadır (1977:33). Bu ifadeden her iki şehrin aynı şehir olduğu zannı uyanmaktadır, fakat Onat'ın eserinde adı geçen Karaşehir Sarı Irmak'ın en kuzey kolu olan Wu-yuan 五原 Nehri kuzeyinde olan

¹³ Po-po, 418 yılında Liu Yi-cheng'in yabancılardan oluşan ordusunu yenerek Çin başkentini ele geçirmiştir. Bu büyük zafer üzerine birkaç ay sonra ısrarlar üzerine "imparator" olduğunu ilan eder; Onat (1977:82-86).

başka bir "Karaşehir" dir.

(8) Kan-ch'uan Ch'eng 甘泉城

"Tatlı Pınar" Şehri anlamına gelmektedir. Kaynaklar, şehrin içindeki kuyu sularının çok tatlı olduğu için şehre bu ismin verildiği söylenmektedir.

Bugünkü Shaan-hsi Eyaleti Wei-nan 渭南下邽镇 şehrinin kuzey yakasında Aşağı Kui Köyü'nün güney doğusundadır.

(9) Ho-lian Şehri 赫連城

Bu şehrin surlarının kalın olmadığı fakat burçlarının çok sık ve yüksek olduğu, bu yüzden savunmasının çok önemli olduğunu yazan Sung Hanedanlığı (420- 479) kaynakları, bu şehirden övgüyle söz etmektedir.

Şehir kalıntıları; Shaan-hsi Eyaleti Yan-an Kasabası'nın kuzey doğusundaki Feng-lin 陕西延安丰林镇 Köyü'nde bulunmaktadır (Chou 2004:95-96).

Sonuç

Sonuç olarak, her geçen gün arkeolojik çalışmaların daha da ilerlemesi ve çoğalması ile İslâmiyet öncesi Türk devletleri hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır. Bu bilgiler ışığında geç dönem Hunların Çin Seddi içindeki topraklarında yarı yerleşik hayata geçmiş oldukları, birçok şehir kurdukları, üstelik başkentleri olan T'ung-wan Ch'eng şehrinin Çin siyasi, kültürel ve mimari tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu tespit etmekteyiz. Üstelik bu yapılarıyla mimaride Çinlileri taklit ettikleri veya onlardan etkilendikleri gibi tezlerin de doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Çin mimarisinde olmayan "at yüzü" adlı dışa doğru çıkık kale burçları, yarı dairesel kapısı gibi önemli özellikleri bu topraklara getirdikleri görülmektedir. Ayrıca şehir surlarının yapımında kullanılan Kaolin, kuvars ve kireç daha önce bu coğrafyada sur yapımında kullanılmamış bir malzeme olarak şehrin sağlam beyaz duvarlarını tarihe yazdıran malzeme olmuştur. Sağlamlığı dolayısıyla savunma tekniklerini de etkilemiştir.

Bu şehirler Hun Türklerinin yarı yerleşik hayata geçtiklerinin en güzel V. yüzyıl örnekleri olarak gözükmektedir. Ancak bu örneklerin daha da öncesi veya farklı coğrafyalarda bulunan emsalleri de olmalıdır. Örneğin On Altı Devlet Döneminde (304-439) devlet kurmuş diğer Hun devletleri de Çin topraklarına hükmettikleri dönemde yarı yerleşik hayata geçerek şehirler kurmuş olmalıydılar. İlerleyen yıllarda yapılacak arkeolojik çalışmalar bu konuyu aydınlatacaktır.

Ezberimizi bozan bu bulgular ışığında Türk kültürü tekrar baştan gözden geçirilmeli ve tespit edilen Hun şehirleri Türk bilim adamlarınca incelenmeye alınmalıdır.

Resim IV. T'ung-Wan Ch'eng (T. Deniz Baykuzu Arşivi)

Resim V. T'ung-Wan Ch'eng (T. Deniz Baykuzu Arşivi)

Resim VI. T'ung-Wan Ch'eng (T. Deniz Baykuzu Arşivi)

Kısaltmalar

- CS: *Chou Shu*, 周書 (Chou Hanedanlığı Yıllığı)
 PS: *Pei-shih* 北史 (Kuzey Hanedanlıkları Tarihi)
 TCTC: *Tzu-chih T'ung-chien* 資治通鑒 (Kronolojik Çin Tarihi)
 WS: *Wei Shu* 魏書 (Wei Hanedanlığı Yıllığı)

Kaynaklar

- BOODBERG Peter A, T'u-chüeh Türkleri Hakkında Üç Not, Çeviren Eşref Bengi ÖZBİLEN, *TDAV Dergisi*, Sayı 102, 177-188.
- CH'EN H-p. 陈喜波, Han K-h. 韓光辉, (2004) "T'ung-wan Ch'eng Min-ch'eng Kao Tse" 統萬城名称考释 *Collections of Essay on Chinese Historical Geography*, sayı 19, no: 3, 156-157.
- ESİN Esin (1972) Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI/10-11, Ankara. 135-181.
- CAN Yılmaz (2002) Anadolu Öncesi Türk Kenti, *Türkler*, 3, Ankara, 150-160.
- CHOU W.-c., (2004) Shih-liu Kuo Hsia-kuo Hsin chien ch'eng K'ao 十六国夏国新建城邑考, *T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu*, 統萬城综合研究 Hsi-an 西安, 93-97.
- EBERHARD Wolfram (1987) *Çin Tarihi*, Ankara.
- EBERHARD W. (1946) Eski Türk Devleti Ekonomisi Hakkında İncelemeler, Tobalarda Köle Usulü ve Ulaştırma, *Belleten*, Cilt 10, Ankara S. 38, 255-266.
- HSÜEH C.-c., 薛正昌 (2004) Ho-lien Po-po yu T'ung-wan Ch'eng 赫連勃勃与統萬城, *T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu*, 統萬城综合研究 Hsi-an 西安, 55-61.
- HSÜEH C.-c. (2003) Ho-lien Po-po Yu T'ung-wan Ch'eng 赫連勃勃与統萬城, *Journal of Tianshui Normal University*, sayı 23, 53-56.
- K'ANG L.-y. 康兰英 (2004) T'ung-wan Ch'eng Te Tiao-ch'a Yu Yan-chiu, 統萬城的调查与研究 *T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu*, 統萬城综合研究 Hsi-an 西安, s. 16-20.
- Lİ Yan-shou 李延寿, (1974) 北史 (Kuzey Hanedanlıkları Tarihi) Chung-hua Shu-chu 中华书局, Pekin 北京.
- Lİ C.-c. (2004) T'ung-wan Ch'eng Fang-yu Kung-neng ch'ien-shih 統萬城 防御功能浅释, *T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu* 統萬城综合研究, Hsi-an 西安 129-135.
- Lİ C.-c. 李久昌 (2004) T'ung-wan Ch'eng yu "Shih-chieh wen-hua yi-ch'an" Ping-yao, Li-chiang Ku-cheng -San-suo ku-ch'eng T'e-se chi Shih-t'ai te pi-chiao 統萬城 与世界文化遗产平遥丽江古城=三座古城特色及实态的比, *T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu* 統萬城综合研究, Hsi-an 西安, 189-198.
- LİN-HU Te-feng 令狐德棻, (1965) *Chou Shu* 周書 Chung-hua Shu-chu 中华书局, Pekin 北京.
- ONAT Ayşe (1977) *V. Asırda Çinde Kurulan Hsia Hun Devleti (M.S. 407-431)*, Ankara (Basılmamış Doktora Tezi).
- ÖZCAN Koray (2005) Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar), *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi (Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University)*, 20, 2, 251-265.
- SSU-MA Kuang 司馬光, (1956) *Tsu-chih T'ung-chien* 資治通鑒, Chung-hua Shu-chu 中华书局,

Pekin 北京

SÜMER Faruk (1994) *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara.

BAYKARA Tuncer (1980) "Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri." *Belleten*, C. 44, Ankara, 175, 497-510.

WANG K. 王刚- Li H-m. 李小曼 – WANG C-y. 王杰瑜 (2004) Ku-tai "T'ung Wan-ch'eng Fu yuan t'u K'ao 古代“統萬城”复原图考, T'ung-wan Ch'eng Tsung-ho Yan-chiu 統萬城综合研究, Hsi-an 西安, 199-203

WANG C.-c., 王智真(2006) *Ho-lien Hsia Chien-shih 赫連夏简史*, Ching-pien. 靖邊

WEI Shou 魏收, (1974) *Wei Shu 魏書 Chung-hua Shu-chu*, Pekin. 北京

WU L.-s. 吴连书- T'ien H.-c. 田惠琴 (2005) *Wei Tai Hsiung-nu Shou Ling Ho-lien Po-po Yu Ch'i Chien Tzao Te Ta Hsia Kuo Tu T'ung Wan Ch'eng*, 未代匈奴首领赫連勃勃与其建的大夏国都統萬城, Shih-hai Kuo-ch'en 史海钩沉 Shaan-hsi 陕西, Sayı 2, 42-43.

WU H.-c. 吴宏岐 (2004) *Kuan-yu Ta-Hsia Kuo Tu T'ung-wan Ch'eng te shih-hsin T'ai yu nei-pu chu wen-t'i*. 关于大夏国都統萬城的城市形态与内部布局问题 *Chung-kuo Li-shih Ti-li Lun-Tsung*, 中国历史地理论丛 Hsi-an 西安, sayı 19, 129-143.

Tilla Deniz Baykuzu

Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.
Yoğunlaştığı araştırma alanı Asya Hun devletleri ve Türk kültür tarihi.

Adres: Trakya Üniversitesi Güllapoğlu Yerleşkesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Edirne. E-posta: realhuns@hotmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 16 Nisan 2009

Yayına kabul edildiği tarih: 5 Eylül 2009

E-yayın tarihi: 29 Eylül 2009

Çıktı sayfa sayısı: 17

Kaynak sayısı: 28